

พุทธศาสนากับนิเวศวิทยา

ดร. จำนงค์ อภิวัฒนสิทธิ์ *

ความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันนี้ชุมชนต่าง ๆ ในโลกกำลังเผชิญกับปัญหาที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ ปัญหามลพิษ (Pollution) ความไร้ระเบียบของชุมชนในถิ่นที่อยู่อาศัย การจัดที่อยู่อาศัยอย่างไม่ถูกสุขลักษณะและอนามัย และไม่เป็นระเบียบความหนาแน่นของประชากร การทำลายธรรมชาติ และความสกปรก ล้วนแต่เป็นปัจจัยเอื้ออำนวยให้เกิดความไม่สมดุลย์ของธรรมชาติทั้งสิ้น และก่อให้เกิดมลพิษขึ้นมา

ปัญหามลพิษนี้กำลังคุกคามชุมชนเมืองขนาดใหญ่ ที่มีประชากรอยู่หนาแน่น ปัญหาปรากฏออกมาในรูปต่าง ๆ เช่น อากาศเป็นพิษ น้ำเน่าเสีย และเสียงดังรบกวนตลอดเวลา แต่ละปัญหาก็มีสาเหตุมาจากปัจจัยร่วมกันอย่างหนึ่ง คือ ความเจริญเติบโตของชุมชนอย่างรวดเร็ว จนต้องมีการทำลายผลิตผลตามธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ ลำธาร ทั้งนี้ เพื่อสนองตอบความต้องการในด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ ความเจริญของระบบอุตสาหกรรม

แบบใหม่ได้กลายเป็นมีตสองคม ซึ่งมีทั้งช่วยเอื้ออำนวยประโยชน์แก่วิถีชีวิตของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ ให้สุขสบายและคล่องตัวยิ่งขึ้น และในขณะเดียวกันก็ทำให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือย จนก่อให้เกิดเป็นปัญหาทางด้านนิเวศวิทยานั่นคือ การไร้คุณภาพของธรรมชาติซึ่งมีผลออกมาเป็นความไร้ระเบียบในปรากฏการณ์ของธรรมชาติต่าง ๆ นั้นเอง

จากการที่สังคมปัจจุบัน กำลังเผชิญอยู่กับปัญหาดังกล่าวมานี้เอง จึงเป็นเหตุให้นักวิชาการต่าง ๆ หันความสนใจมาศึกษาเรื่องนี้กันมากขึ้น ทั้งนี้ เพื่อเสนอแนะวิธีการแก้ปัญหา ซึ่งจะเป็ประโยชน์สำหรับการจัดระเบียบของสังคม และของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้ถูกต้องเหมาะสม ทั้งนี้ เพื่อป้องกันการขยายตัวของปัญหาจนกระทั่งแก้ไขอะไรไม่ได้เลยในที่สุด ซึ่งจะมีผลกระทบกระเทือนต่อชีวิตของมนุษย์โดยทั่วไป

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

การศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับนิเวศวิทยานี้ จำกัดขอบข่ายอยู่เฉพาะในหลักคำสอนบางอย่างของพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับหลักการทางนิเวศวิทยา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเปิดเผยให้ทราบว่าพุทธศาสนาได้กล่าวถึง หรือพาตึงถึงแบบอย่างความเป็นอยู่ของมนุษย์ และธรรมชาติโดยทั่วไปไว้อย่างไรบ้าง และพุทธศาสนาได้เสนอแนะวิธีการแก้ไขปัญหามลพิษต่าง ๆ อันเนื่องมาจากการไร้ความสมดุลย์ของธรรมชาติไว้อย่างไรบ้าง วิธีการศึกษาส่วนใหญ่จะมุ่งเปรียบเทียบหลักการทางทฤษฎี และคำสอนของพุทธศาสนาซึ่งปรากฏมีอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา และข้อเขียนของนักปราชญ์ต่าง ๆ ทั้งฝ่ายพุทธและฝ่ายสังคมศาสตร์

ขอบข่ายและความหมายของนิเวศวิทยา

นิเวศวิทยา มาจากภาษาอังกฤษว่า "Ecology" ตามพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ—ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน^(๑) คำว่า Ecology หมายถึง

๑. การศึกษาแบบอย่างของบริเวณใดบริเวณหนึ่ง ในด้านพื้นที่กับการหน้าที่ เช่น บางแห่งใช้เป็นที่อยู่อาศัย บางแห่งใช้เป็น

สถานที่ค้าขาย แบบอย่างนี้เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงโดยทางกระบวนการกระทำระหว่างกันทางนิเวศวิทยา

๒. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับถิ่นที่อยู่อาศัย

๓. ความหมายเฉพาะทาง "มานุษยวิทยา" หมายถึง การดัดแปลงวัฒนธรรมของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ โดยสรุป นิเวศวิทยามี ๓ ประการคือ

— มานุษยนิเวศวิทยา คือ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

— นิเวศวิทยาเมือง คือการแตกกระจายในทางพื้นที่ของประชากร และสถาบันในชนเมือง

— สมานชีวิตเชิงนิเวศวิทยา คือ การดำรงชีวิตร่วมกันโดยหาจุดลงตัวทางนิเวศเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ใช่เป็นเชิงส่วนตัวของผู้ที่อยู่อาศัยร่วมกันในพื้นที่ใดที่หนึ่ง ทั้งนี้ เป็นเพราะทรัพยากรธรรมชาติจำกัด และมีหน้าที่ที่จะต้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของมนุษย์ บุคคล และสัตว์อื่น ๆ ด้วย

อย่างไรก็ดี ณ ที่นี้การวิเคราะห์ของเราจะเน้นหลักมานุษยนิเวศวิทยา ซึ่งบางครั้งเรียกว่านิเวศวิทยาสังคมรวมทั้งสมานชีวิตเชิงนิเวศ

วิทยา ส่วนนิเวศวิทยาแบบอื่นจะอยู่นอกเหนือการวิเคราะห์ของเรา แต่ก็อาจจะเอ่ยถึงบ้าง

มานุษยนิเวศวิทยา เป็นความหมายอย่างเป็นทางการที่ประยุกต์ใช้ทฤษฎีนิเวศวิทยาเกี่ยวกับต้นไม้และสัตว์ชั้นพื้นฐานในการศึกษาชุมชนของมนุษย์

มีผู้ให้คำจำกัดความมานุษยนิเวศวิทยาอีกหลายอย่าง เช่น

๑. George A Theodoreen & Archilles Theodorsan ให้คำจำกัดความไว้ ๒ ประการ

๑.๑ มานุษยนิเวศวิทยา คือ การศึกษาถึงความสัมพันธ์ ระหว่าง มนุษย์ กับ สิ่งแวดล้อม

๑.๒ มานุษยนิเวศวิทยา คือ การศึกษา โครงสร้างของชุมชนโดยการวิเคราะห์ถึงการกระจายของบุคคล และบริการต่าง ๆ ตามสถานที่ เวลา และภายใต้สภาพการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ รวมทั้งทำการศึกษา ปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนการกระจายของบุคคล กลุ่ม และบริการต่าง ๆ

๒. ศาสตราจารย์ Amos H. Hawley กล่าวว่า มานุษยนิเวศวิทยา คือ การศึกษา

ระดับสังคมย่อย คือระดับปัจเจกภาพขององค์การมนุษย์ ซึ่งเป็นระดับที่เป็นผลมาจากการต่อสู้เพื่อการอยู่รอด และอยู่บนพื้นฐานของการร่วมมือกันแบบแข่งขันอย่างไม่เป็นกันเอง และไม่มีการวางแผนมาก่อน

๓. ศาสตราจารย์ Robert E. Park กล่าวว่า มานุษยนิเวศวิทยา คือ ความพยายามที่จะศึกษากระบวนการที่ช่วยธำรงไว้ซึ่งความสมดุลตามธรรมชาติ และความสมดุลทางสังคม ก็จะช่วยให้มีการเปลี่ยนแปลงจากระเบียบกฎเกณฑ์อย่างหนึ่งให้เป็นอีกอย่างหนึ่ง

คำนิยามนิเวศวิทยาที่ว่าเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมนั้น เป็นการวิเคราะห์ถึงความเกี่ยวข้องกันระหว่างความเป็นอยู่ของกลุ่มชนกับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่กลุ่มชนอาศัยอยู่ กลุ่มชนนั้น มีความหมายถึง ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันทางสังคมอย่างเป็นแบบแผนของบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปจนกลายเป็น ระบบ ทางสังคม อย่าง หนึ่ง เช่น ครอบครัว ละแวกบ้าน ชุมชน เป็นต้น ส่วนสิ่งแวดล้อมหมายถึง

๑. สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ และแรงถ่วงของโลก เป็นต้น

๒. สิ่งแวดล้อม ทาง สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งแบ่งเป็น

๒.๑ กายวิภาคสังคม เช่น วัฒนธรรมทางวัตถุต่าง ๆ

๒.๒ ชีวสังคม เช่น คน พืช และสัตว์เลี้ยงทั่วไป

๒.๓ จิตวิทยาสังคม ได้แก่ ทศนคติ ความคิด ความต้องการ ค่านิยม ขนบธรรมเนียม หรือวัฒนธรรมที่ไม่เป็นวัตถุทุกอย่าง

คำนิยามที่สอง เป็นการศึกษา โครงสร้างของชุมชน เป็นการวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ของหน่วยงานต่าง ๆ ทางสังคมในชุมชนและปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของหน่วยต่าง ๆ การวิเคราะห์ทำดำเนินไปในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง โดยเฉพาะในปีใดปีหนึ่ง และภายใต้สภาพการณ์ปกติขั้นนี้สัมพันธ์กับการกระจายของหน่วยต่าง ๆ ทางสังคมรวมทั้งปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการกระจายของหน่วยต่าง ๆ ทางสังคมภายใต้โครงสร้างของชุมชนหนึ่งชุมชนใดโดยเฉพาะนั้น มีแบบแผนอันแน่นอน เช่น ที่ดินใจกลางเมืองมีราคาแพงที่สุด เพราะเป็นเขตธุรกิจการค้า

สำหรับคำนิยามที่สาม หมายถึง การวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่ง

แวดล้อมโดยอยู่บนพื้นฐานของแนวความคิดทางทฤษฎีชีววิทยาของ ชาลส์ ดาร์วิน คือ การต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของสิ่งมีชีวิต ข้อนี้รวมเอาการต่อสู้เพื่อชีวิตอยู่รอดของกลุ่มชนในเมือง ชนบท หรือตามถิ่นต่าง ๆ ในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมและสังคม

คำนิยามสุดท้ายนั้น เป็นการศึกษาและวิเคราะห์ถึงความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ระหว่างกลุ่มชน หรือระบบสังคมกับสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์อันประกอบด้วย สถานที่ตั้งของชุมชน ภูมิอากาศ ภูมิประเทศ และทรัพยากรทางธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวนี้ มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์เป็นอย่างมาก ยกตัวอย่างเช่น กลุ่มชนที่อยู่ในแถบหนาวย่อมมีวิธีการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมแถบหนาว ส่วนกลุ่มชนที่อยู่ในแถบร้อนก็มีวิธีการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมแถบร้อน นอกจากนี้กระบวนการปรับตัวอย่างอื่นให้เข้ากับความสะดวกของธรรมชาติ ถือว่าเป็นความสมดุลงค์ของธรรมชาติ อย่างหนึ่ง ถ้าความสมดุลงค์ของธรรมชาติถูกทำลาย หรือได้รับผลกระทบกระเทือน กระบวนการนี้จะก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบ และจะส่งผลคือความเดือดร้อนให้แก่ผู้อาศัย

นิเวศวิทยาในทัศนะพุทธศาสนา

การพิจารณา หลักนิเวศวิทยาในทัศนะพุทธศาสนานั้น ทำได้ในสองลักษณะคือ

๑. พิจารณาในส่วนที่สัมพันธ์กับพุทธประวัติ

๒. พิจารณาในส่วนที่สัมพันธ์กับคำสอนของพุทธศาสนา

ทางด้านพุทธประวัติ

การศึกษาประวัติของพระพุทธเจ้าทำให้เราทราบว่า พระพุทธองค์ใช้ชีวิตส่วนใหญ่ในป่า ป่าจึงมีความสัมพันธ์กับพระพุทธองค์อย่างมาก—เป็นสถานที่พระองค์ประสูติ เป็นแหล่งที่พระองค์ทรงค้นพบสัจธรรมหรือการตรัสรู้ และเป็นที่ที่พระองค์ทรงดับขันธปรินิพพาน

เกี่ยวกับเรื่องนี้พุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ว่า (๔)

“.....เกี่ยวกับพระพุทธเจ้านี้ เราจะต้องระลึกรู้ถึงว่าท่านเป็นอยู่อย่างไร ตลอดถึงหลักใหญ่ ๆ ว่าท่านประสูติที่ตรงไหน ท่านตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าที่ตรงไหน แล้วท่านดับขันธ ทำกาลกิยาที่ตรงไหน ในลักษณะอย่างไร.....”

“พระพุทธเจ้านั้น ท่านประสูติกลางคืนใต้โคนต้นไม้ ในสวนป่าอุทยานแห่งหนึ่ง ลอง

คิดดูเถิดว่ามันจะเป็นอย่างไร มันไม่เหมือนคนที่คลอเคลียบนบ้านบนเรือน หรือในสถานที่ที่จัดไว้เฉพาะ เช่น โรงพยาบาล เป็นต้น

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ตรงไหน ก็ตรัสรู้ที่พื้นดิน โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง ไม่ใช่บนกุฏิวิหารที่สะดวกสบาย สวยงามอะไร เหมือนกับที่เราเกี่ยวข้องกับอยู่โดยมากในสมัยนี้ คือว่าในสมัยนี้ แม้แต่ภิกษุสามเณรก็ไม่ค่อยพอใจที่จะนั่งลงที่โคนต้นไม้ ให้เป็นเหมือนอย่างเดียวกับพระพุทธเจ้า แล้วคิดนึกกระลือถึงความจริงหรือธรรมะต่าง ๆ มีแต่ชอบจะนอนเอกเขนกบนที่นอนอันสบาย แล้วนึกถึงความนึกคิดนั้นก็ไหลเรื่อยเปื่อยไปทางอื่นไม่ไปทางเดียวกันกับที่พระพุทธเจ้าท่านคิดนึกเป็นแน่นอน ฉะนั้น จึงนึกไว้เสมอว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้อย่างไร ที่ตรงไหน เราควรเสพลบเสนาสนะเห็นปานนั้นให้มาก เราจึงจะเข้าใจการตรัสรู้ความหมายแห่งธรรมะที่พระองค์ตรัสรู้ได้โดยง่าย

“เราระลึกต่อไปว่า พระพุทธเจ้าท่านปรินิพพานที่ไหน เราก็รู้กันอยู่แล้วว่า ปรินิพพานที่ได้ต้นไม้มากกลางพื้นดิน ระหว่างโคนไม้สองต้น ในสวนป่าอุทยานแห่งหนึ่ง บนผ้าสังฆาฏิพับซ้อนกัน จะบนเตียงหรือไม่ใช่บนเตียงนี้ยังเป็นปัญหาอยู่ แม้ว่าจะเป็นเตียง ก็

เป็นเตียงเตี้ยๆ กลางพื้นที่โคนต้นไม้ นั่นเอง”

พระพุทธเจ้าทรงประสูติ ตรัสรู้ ปรีชา-
พานในวนอุทยานทั้งสี่ ธรรมชาติได้มีความ
สัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้ง และพระ-
องค์ทรงตระหนักถึงความสำคัญของธรรมชาติ
ว่า เป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้บุคคลพบ
สัจธรรม

ตลอดเวลา ๔๕ พรรษา หลังจากตรัสรู้
แล้ว พระพุทธองค์ทรงใช้ชีวิตส่วนใหญ่ในป่า
ทรงประทับอยู่ในพระอารามซึ่งแปลว่าที่นารื่น
รมย์ ตามปกติ พระอารามตั้งอยู่ในวนอุทยาน
มีความเงียบสงบสงัดจากฝูงชน ดังนั้น ป่าหรือ
วนอุทยานจึงมีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า
อย่างแยกไม่ออก

ทางด้านคำสอน

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งการ
ดำเนินทางสายกลาง หลักคำสอนส่วนใหญ่มุ่ง
ให้บุคคลดำรงชีวิตในทางที่เหมาะสม ไม่ตึง
เกินไป และหย่อนเกินไป การทำทุกอย่างให้
คำนึงถึงความพอดีเป็นสำคัญ ข้อนี้รวมเอาการ
รู้จักใช้เครื่องอุปโภค และบริโภคอย่างพอ
เหมาะ ไม่มากเกินไป(โกชเนมัตตัญญูตา)^(๕)

การที่พระพุทธศาสนาสอนเรื่องทางสาย
กลางนี้ ทำให้มองเห็นว่า พุทธศาสนาไม่ส่งเสริมให้มีการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมา
ใช้มากเกินไปจนเกินความพอดี โลกปัจจุบันนี้ประ-
สบกับปัญหาวิกฤติการณ์ ทางนิเวศวิทยา
เนื่องจากการบริโภคทรัพยากรธรรมชาติ
มากเกินไป ปัญหาวิกฤติการณ์พลังงานก็ดี,
สิ่งแวดล้อมเป็นพิษก็ดี และปัญหาภัยธรรม-
ชาติก็ดี ล้วนแต่มีสาเหตุสำคัญจากการที่มนุษย์
ไม่รู้จักใช้ชีวิตอย่างเหมาะสม และกลมกลืนกับ
ธรรมชาติมีการทำลายธรรมชาติมากเกินไปที่
จำเป็น

พุทธศาสนาเน้นความสำคัญของธรรมชาติ
มากเป็นพิเศษ หลักคำสอนทางนิเวศวิทยาของ
พุทธศาสนาอยู่ที่การทำให้บุคคลรักธรรมชาติ
และใช้ชีวิตให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ
เพราะธรรมชาติสิ่งแวดล้อมช่วยทำให้จิตใจ
ของบุคคลสงบเป็นปกติ และปราศจากกิเลสได้
โดยง่าย ธรรมชาติในที่นี้คือ ป่า ต้นไม้ ลำธาร
และชีวิตกลางแจ้งที่เงียบสงัดจากการพลุกพล่าน
ของบุคคลและสิ่งปลูกสร้างต่างๆ

ในชุดงควัตร คือองค์คุณเครื่องสลัด
หรือกำจัดกิเลส หรือข้อปฏิบัติที่ผู้สมัครใจพึง
สมาทานประพฤติได้เพื่อเป็นอุปายขัดเกลากิเลส

และส่งเสริมความมกน้อยและสันโดษนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงยกย่องการใช้ชีวิตในสภาพสิ่งแวดล้อมกับธรรมชาติเข้าไว้ด้วยกันว่าเป็นหนทางที่จะกำจัดกิเลสได้ เช่นการอยู่ป่า ห่างจากบ้านคนอย่างน้อย ๒๕ เส้น การอยู่ตามโคนต้นไม้ การอยู่กลางแจ้ง และการอยู่ตามป่าช้า เป็นต้น (๖)

แต่ทั้งนี้ หากได้หมายถึงว่าชีวิตในบ้านหรือชุมชนเป็นชีวิตที่ไม่ดีไม่ได้ การปลีกตัวอยู่ห่างจากชุมชนเป็นหนทางที่เหมาะสมที่สุดสำหรับผู้ที่ต้องการสลัดออกจากโลกและมุ่งแสวงหาสัจธรรมโดยทางตรง

สำหรับปุถุชนทั่วไปนั้น ธรรมชาติมีความจำเป็นต่อชีวิตเช่นกัน ความเป็นอยู่ทุกอย่างขึ้นอยู่กับการพึ่งพาอาศัยกันที่มีอยู่ในธรรมชาติ มนุษย์ไม่อาจจะดำรงชีวิตอยู่ได้ ถ้าปราศจากทรัพยากรธรรมชาติ แต่ทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาตินั้น บางอย่างใช้หมดไปโดยไม่เกิดขึ้นมาอีก เช่น น้ำมัน และแร่ต่างๆ บางอย่างสามารถนำมาหมุนเวียนใช้แทนกันได้ เช่น อากาศ และน้ำ และบางอย่างก็สามารถปลูกทดแทนหรือ เพาะเลี้ยงขึ้นมาใหม่ได้ เช่น ต้นไม้ พืช ผัก และสัตว์เลี้ยงต่างๆ

เนื่องจากธรรมชาติมีความจำเป็นต่อชีวิตดังกล่าว พุทธศาสนาจึงสอนให้คนรู้จัก

ประมาณในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และให้มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างกลมกลืน ไม่โหดร้ายต่อธรรมชาติ เพราะการกระทำดังกล่าวต่อธรรมชาตินั้น สร้างความหายนะอย่างเฉียดเท่านั้นแก่มนุษย์เอง

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในพุทธศาสนา

ในทัศนะของพุทธศาสนา มนุษย์สัมพันธ์กับธรรมชาติใน ๒ ลักษณะคือ

๑. การพยายามเอาชนะธรรมชาติเพื่อนำประโยชน์จากธรรมชาติมาใช้
๒. การพยายามพึ่งพิงและมีทัศนคติโน้มแน้วต่อธรรมชาติ โดยมองเห็นว่าในธรรมชาติมนุษย์สามารถมองเห็นความเจียบสงบและความร่มเย็น

ถ้าธรรมชาติเป็นสิ่งที่มนุษย์ปรารถนาและโลกจะได้มาครอบครอง ธรรมชาติจะตกเป็นเหยื่อความปรารถนา มนุษย์จะพัฒนาทัศนคติในเชิงรุนแรงต่อธรรมชาติ และมีความโลภเพื่อใช้ประโยชน์จากธรรมชาติในระยะสั้นโดยไม่คำนึงถึงผลร้ายอันจะเกิดขึ้นในระยะยาวไม่ว่าจะมีตัวเขาเองหรืออนุชนรุ่นหลัง ปัญหามลพิษของสิ่งแวดล้อม การทำลายทรัพยากรธรรมชาติจนหมดสิ้น ปัญหาพลังงานวิกฤติ

ปัญหาความเสื่อมสลายของชุมชนในชนบท และการเจริญเติบโตของชุมชนเมืองที่เต็มไปด้วยอันตราย ปัญหาเหล่านี้ทั้งหมดล้วนแต่เนื่องมาจากมนุษย์ชาติจิตสำนึกที่ดีต่อธรรมชาติ (๑)

ซูมาเกอร์ เมื่อทำการเสาะหาจริยศาสตร์สันติภาพอันถาวร ได้มองเห็นความหวังบางอย่างในผลงานของนักอนุรักษนิยม นักนิเวศวิทยา นักคุ้มครองชีวิตสัตว์ป่า และนักสนับสนุนเกษตรกรรมที่เป็นระบบแบบแผน ในการให้ข้อเสนอแนะวิธีแก้ปัญหาคือใช้ทรัพยากรอย่างรุนแรงนี้ เขากล่าวว่าผู้ที่มีทัศนะกว้างไกล มองเห็นอาชีพเกษตรกรรมว่าสนองงานที่สำคัญอย่างน้อย ๓ ประการคือ

๑. เพื่อให้มนุษย์มีความใกล้ชิดกับธรรมชาติที่เป็นอยู่
๒. เพื่อให้มนุษย์มีความรักและความผูกพันต่อสิ่งมีชีวิตอยู่ในธรรมชาติ
๓. เพื่อให้มนุษย์มีอาหารและสิ่งของที่จำเป็นอย่างอื่นสำหรับการดำรงชีวิต (๔)

มโนทัศน์ของพุทธศาสนาที่มีต่อโลกของธรรมชาตินั้น มีขอบข่ายครอบคลุมถึงจักรวาลนี้ทั้งหมดไม่ได้จำกัดแคบๆ อยู่เฉพาะโลกนี้เท่านั้น ในจักรวาลนี้มีกฎหลายอย่างที่ช่วยให้โลกดำเนินไปได้เช่น กฎของโลกทางกายภาพ (อุตุ

นิยาม) กฎทางชีววิทยา (พืชนิยาม) กฎทางจิตวิทยา (จิตนิยาม) กฎทางศีลธรรม (กัมม-นิยาม) และกฎการยกจิตให้สูงขึ้น (ธัมม-นิยาม) (๕)

โดยการทำใจและการค้นพบกฎแห่งเหตุผลเหล่านี้ มนุษย์สามารถจะมีอิสรภาพและดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงพิจารณามนุษย์ว่าเป็นผู้เกิดมาโดยบังเอิญ หรือกำหนดให้เกิดขึ้นมาลอยๆ ไม่ แต่มนุษย์มีอิสรภาพที่จะสร้างโลกในธรรมชาติของตน รวมทั้งชีวิตทางศีลธรรมและชีวิตชั้นสูงให้สอดคล้องกับกฎ แต่ความมีเหตุมีผลดังกล่าว ถ้ามมนุษย์มีชีวิตอยู่อย่างไม่สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ดังกล่าวแล้ว มนุษย์ก็จะได้ชื่อว่าทำลายตนเองในที่สุด

อย่างไรก็ดีระเบียบปฏิบัติและหลักคำสอนทางพุทธศาสนาอย่างอื่นที่สัมพันธ์กับนิเวศวิทยาอาจจะพิจารณาเพิ่มเติมในหัวข้อต่อไป

๑. การเข้าพรรษา
 ๒. การรักษาศีล
 ๓. อารามและความสำคัญของอาราม
- การเข้าพรรษา** ถือเป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ในตอนเริ่ม

แรกสมัยพุทธกาลนั้น พระสงฆ์สาวกอธิษฐาน
เข้าพรรษาตามโคนต้นไม้และตามป่า ไม่มีกฎ
ที่อยู่ถาวรเหมือนเช่นในปัจจุบัน วัตถุประสงค์
ของการเข้าพรรษาก็เป็นที่ทราบกันดีแล้วคือ
ให้พระภิกษุสงฆ์หยุดสัญจรในช่วงฤดูฝนและ
ฤดูทำไร่ทำนาของประชาชน มิฉะนั้นแล้วพระ
ภิกษุสงฆ์ก็จะเที่ยวย้ายไร่นาของประชาชนจน
เกิดความเสียหาย ดังที่มีอุทาหรณ์ในพุทธ-
บัญญัติเรื่องการเข้าพรรษานี้แล้ว

แต่เหตุผลอีกข้อหนึ่งสำหรับการเข้า
พรรษา ก็คือการเปิดโอกาสให้พระสาวกหยุด
สำรวจตัวเองเพื่อจะได้ค้นพบว่ากิจที่ตนควรทำ
คืออะไร และสำรวจอุทธมณฑลอันสงบร่มเย็น
ในช่วงฤดูฝน ทั้งนี้เพื่อจะได้บทเรียนจากธรรม
ชาติ แล้วอาศัยอุทธมณฑลรอบตัวนั้นเรียนรู้
สภาพความเป็นจริงของชีวิตซึ่งก็คือ รู้กฎของ
ธรรมชาตินั่นเอง เพราะฉะนั้น การเข้าพรรษา
โดยไม่สัญจรไปที่อื่นเป็นเวลาสามเดือนนั้นมี
จุดประสงค์เพื่อจะให้พระสาวกมีความใกล้ชิด
กับธรรมชาติมากที่สุด และมีโอกาสพิจารณา
กฎของธรรมชาติ รวมทั้งอาศัยความร่มรื่น
และสงบเงียบของธรรมชาติในการแสวงหา
สัจธรรมด้วย การทำเช่นนี้ช่วยให้ได้พบสัจธรรม
เร็วขึ้น และช่วยยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นด้วย

แต่การเข้าพรรษาในปัจจุบันนี้ อาจจะไม่คำนึง
ไปเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าวข้างบนนี้ก็ได้ ถึง
กระนั้นก็มีข้อที่ควรเปรียบเทียบกับอดีตไว้หลาย
ประการ จริงอยู่แม้ว่าการจำพรรษาในปัจจุบัน
นี้จะไม่อยู่ตามโคนต้นไม้ หรือตามป่าเช่นในสมัย
ก่อน แต่ก็ถือว่าเป็นการเปิดโอกาสให้พระภิกษุ
สงฆ์หยุดสำรวจตัวเอง และธรรมชาติรอบ
ด้าน เช่นกัน ทั้งนี้ เพื่อเป็นการขัดเกลานิสัย
และใช้เวลาในการปฏิบัติธรรมได้อย่างเต็มที่

อาราม อารามคือสถานที่ให้ความร่ม
เย็นทั้งทางร่างกาย และจิตใจ อารามในภาษา
ไทยก็คือ วัด นั่นเอง ในสมัยพุทธกาล พระ
ภิกษุสงฆ์ อยู่ตามอาราม ซึ่งมักจะเป็นสวน
หรือป่าชานเมือง ไม่ได้อยู่ในท่ามกลางชุมชน
เหมือนในสังคมไทยปัจจุบันนี้

อารามมีความสำคัญมากสำหรับการ
บำเพ็ญสมณธรรมของพระสาวก การศึกษา
พุทธประวัติให้ข้อมูลที่น่าสนใจมากเกี่ยวกับ
ความสำคัญของอาราม กล่าวคือ อารามนอก
จากจะเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์แล้ว ยังเป็นที่พัก
ผ่อนพักของประชาชนทั้งหลายอีกด้วย
ประชาชนทั้งหลายหลังจากเลิกงานแล้ว ใน
ตอนเย็นก็จะถือดอกไม้ รูปเทียนไปบูชาธรรม
และฟังเทศน์ ซึ่งอาจจะแสดงโดยพระสาวก

หรือไม่ก็พระพุทธเจ้าเอง ผู้เข้าไปพึ่งธรรมมาจากทุกชั้น ตั้งแต่ชั้นสูงสุด คือ ประมุขของประเทศ จนถึงคนใช้และคนยากจนเฉยใจทั้งหลาย บรรยายากสเรียบสงบห่างไกลจากความแออัดของฝูงชน แต่ไม่ไกลจากชุมชนเท่าไรนัก อารามจึงกลายเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนอย่างดีที่สุด วัดป่าบางแห่งในประเทศไทยปัจจุบันนี้สืบเนื่องมาจากอารามหรือวัดป่าในสมัยพุทธกาลนั่นเอง

ปัจจุบันนี้อารามหรือวัดในเมืองไทย มีอยู่ ๒ ประเภท คือ คามวาสี วัดในบ้านหรือในชุมชน และอรัญวาสี วัดในป่าและคูเหมือนวัดในบ้านจะไม่ค่อยหลงเหลือความรื่นรมย์ทางกายเท่าไรนัก และไกลจากคำว่าอารามไปทุกที เพราะมีสิ่งปลูกสร้างเต็มไปหมด ทั้งในวัดและนอกกำแพงวัด ดังจะกล่าวต่อไปในเรื่องลักษณะทางนิเวศวิทยาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

ลักษณะทางนิเวศวิทยาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

สถาบันพุทธศาสนาที่มีลักษณะเกี่ยวข้องกับนิเวศวิทยาโดยตรงในประเทศไทยก็คือวัด วัดมาจากภาษาบาลี อาราม ซึ่งแปลว่าสถานที่รื่นรมย์ ให้ความสงบแก่จิตใจสำหรับผู้คนที่มิ

จิตใจว่าวุ่นจากสังคมาภายนอก ตามปกติวัดมักจะตั้งอยู่ภายนอกชุมชน มีสถานที่ที่เป็นเอกเทศต่างหาก ไม่ได้ปะปนกับบ้านเรือนของชาวบ้าน

ในชนบทนั้น วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน แต่ส่วนใหญ่ไม่ได้ตั้งอยู่ ณ ศูนย์กลางของชุมชนเหมือนกับอาคารร้านค้า และแหล่งมหรสพต่าง ๆ วัดจะมีอาณาเขตแยกออกจากชุมชนและห่างจากชุมชนเล็กน้อย ทำให้เป็นสถานที่เงียบสงบ เหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรมของพระสงฆ์ และถูกต้องตามพุทธบัญญัติแบบดั้งเดิม

สำหรับในเมืองนั้น เริ่มแรกวัดถูกสร้างขึ้นมาภายนอกชุมชนห่างไกลจากอาคารบ้านเรือนของประชาชน เช่น ตามรอบกำแพงเมือง แต่ไม่ไกลมากสำหรับการไปบำเพ็ญกุศลของผู้มีจิตศรัทธา ตามหลักฐานที่ปรากฏชัดในแผนการสร้างเมืองของรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นั้น วัดถูกสร้างไว้รอบพระนคร มีต้นไม้ร่มเงาและเขียวชะอุ่ม หรืออาจจะเรียกได้

ว่าเป็นพื้นที่สีเขียว (Green Belt) ตามทัศนะของนิเวศวิทยาในปัจจุบัน (๑๐)

แต่ในปัจจุบันนี้วัดหลายแห่งในเมืองตั้งอยู่ ณ ใจกลางของชุมชน มีอาณาเขตกำแพง

วัดติดกับอาคารร้านค้าของเอกชน และบาง
วัดมีตึกรามล้อมรอบไปหมดจนไม่เห็นตัววัด
บริเวณภายในลานวัดก็เต็มไปด้วยสิ่งก่อสร้าง
หรือไม่ก็เป็นลานจอดรถของเอกชน วัดบาง
แห่งมีลักษณะวุ่นวายและจอแจแออัดเหมือน
กับตลาดนัด จนหาสภาพร่มรื่นแบบคำว่า
อารามไม่มี

อย่างไรก็ดี การที่สภาพวัดเป็นดังกล่าวนี้นั้นเนื่องมาจากการขยายตัวของชุมชนเป็นไป
อย่างรวดเร็วจนบุกรุกไปยังบริเวณวัด สถานที่
แต่ก่อนเคยเป็นที่เงียบสงบ มีแม่น้ำลำคลอง
และต้นไม้ร่มรื่นกลับถูกทำลาย มีสิ่งก่อสร้าง
เกิดขึ้นมากเกะกะอย่างไม่ได้สัดส่วนทั่วไปแทน
ที่ สภาพการณ์เช่นนี้ได้มีผลกระทบกระเทือน
ต่อวัดเป็นอย่างมาก อาณาเขตของวัดได้กลับ
กลายเป็นย่านธุรกิจการค้า แทนที่วัดจะอยู่โดด
เดี่ยวห่างไกลจากชุมชน และเป็นที่เงียบสงบ
ได้มีความจอแจวุ่นวายเข้ามาแทนที่ วัดหลาย
แห่งในเมือง เช่น ในกรุงเทพมหานคร กำลัง
เผชิญกับการบุกรุกของสำนักงานธุรกิจการค้า
อยู่ เช่น วัดไชยชนะสงคราม วัดจักรวรรดิ
ราชवास และวัดไตรมิตร เป็นต้น เนื่องจาก
เนื้อที่ของวัดถูกแบ่งไป เพื่อธุรกิจการค้าหมด
จึงเหลือที่ส่วนน้อยสำหรับการก่อสร้างเสนา

สนะของสงฆ์ วัดจึงไม่มีเนื้อที่เหลืออยู่พอ
สำหรับการปลูกและบำรุงรักษาต้นไม้ให้เป็นที
รื่นรมย์เหมือนแต่ก่อน

โดยหลักคำสอนนั้น พุทธศาสนาส่งเสริมให้มีการจัดการวิถีชีวิตของบุคคลโดยให้
สอดคล้องกับวิถีทางตามธรรมชาติมากที่สุด
ในกัมภีร์สังยุตตนิกายสุตตนีบาต พระพุทธเจ้า
ได้ตรัสว่า “การปลูกสวนสาธารณะ ปลูกต้นไม้
หรือป่า การสร้างสะพาน การให้น้ำบริโภค
ไว้บริการและการให้ที่อยู่อาศัยล้วนได้ชื่อว่าเป็น
การสร้างบุญกุศลที่เหมาะสม และให้บุญกุศล
แก่ผู้สร้างทั้งกลางวัน และกลางคืน ถ้าผู้สร้าง
มีศีลและธรรมก็ย่อมเข้าถึงสวรรค์ในชาตินี้ที่
เดียว (๑๑)

จากพุทธพจน์บทนี้ เราพอจะสรุปได้ว่า
พุทธศาสนาได้พูดถึงนิเวศวิทยาไว้อย่างเหมาะสม
และอาจจะถือได้ว่าการวางผังเมือง และ
แผนการพัฒนาชุมชนนั้น จะต้องคำนึงถึงความ
เหมาะสมทางนิเวศวิทยาด้วย ข้อสำคัญอีกข้อ
หนึ่งคือ พุทธศาสนาเน้นความสำคัญของการ
จัดหาสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานของชีวิตว่า
เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตในขั้นมูลฐานก็คือ
ปัจจัย ๔ และปัจจัย ๔ นี้ก็ได้มาจากธรรมชาติ
นั่นเอง เมื่อมีการพัฒนาปัจจัยขั้นมูลฐานพอ

เพียงแล้ว ก็จะมีการพัฒนาการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข จากนั้นจะมีการพัฒนาความกตัญญู สรรค์ และในที่สุดก็พัฒนาจิตให้หลุดพ้นจากสิ่งผูกพัน คือ บรรลุถึงพระนิพพานนั่นเอง

สรุป

นิเวศวิทยาเป็น หลักการที่สำคัญอย่างหนึ่งทางสังคมวิทยา พุทธศาสนาสัมพันธ์กับนิเวศวิทยาในเชิงสนับสนุนไม่ให้มีการทำลายธรรมชาติ และให้พยายามรักษาสภาพธรรมชาติไว้ให้มาก ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาถือว่า

สิ่งที่ได้จากธรรมชาติมีมากมายเกินกว่าจะประมาณค่าได้ ธรรมชาติให้ความสงบใจและความรู้สึกนรมย์แก่บุคคลทั่วไป การอยู่ในบริเวณที่เป็น ธรรมชาติทำให้บุคคลมีแนวโน้มที่จะพัฒนาความรู้สึกให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติ และรู้สึกรักธรรมชาติ ธรรมชาติทำให้บุคคลมีจิตใจบริสุทธิ์และสะอาด นอกจากนี้ยังให้สิ่งจำเป็นแก่การดำรงชีวิตอีกด้วย

△ △ △

เอกสารอ้างอิง

๑. George A. Theodorson (ed.) Studies in Human Ecology, N.Y. Harper & Row Publishers, 1961 P. 3
๒. George A. Theodorson and Achilles G. Theodorson Modern Dictionary of Sociology, N. Y. : Thomas Y. Crowell Company, 1961
๓. ณรงค์ ศรีสวัสดิ์ มานุษยนิเวศวิทยา, พระนคร : เอกสารประกอบการบรรยาย, คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ๒๕๒๒, หน้า ๒
๔. พุทธทาสภิกขุ วิธีเลื่อนขั้นตัวเอง พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๔ หน้า ๑๒๔-๑
๕. อิง ทิก ๒๐/๔๙๕/๑๔๒
๖. วิสุทธี ๑/๗๓-๑๐๔
๗. Padmasiri de Silva Value Orientation and Nation Building Colombo : Lake House Investment Ltd., 1976, P. 37
๘. E.F. Schumacher. Small is Beautiful : A Study of Economics as if People Mattered London : Blond and Briggs, 1973, PP. I, and 103
๙. ที. อ. ๒/๓๔ ; สงคณี อ ... ๔๐๘
๑๐. เกษม สนิทวงศ์ "การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ" บทความที่ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๒๕
๑๑. ส.ส. ๑๕/๑๔๖/๔๖